

GRANASZTÓI OLGA

Szabdkőműves árulók

Új felvetések a magyarországi szabdkőművesség 18. századi történetéhez

A szabdkőművesség magyarországi történetének első, mintegy húsz–huszonöt évet (1770–1795) felölelő fénykorát új források bevonásával, új összefüggésekbe ágyazva vizsgálni egyszerre kihívás és „kockázatos” vállalkozás.¹ A téma újabb szakirodalma, amellel hogy hosszú szünet után ismét beemelte a történeti, irodalomtörténeti köztudatba a szabdkőművességnek a felvilágosodás kori közéletre, politikára és irodalomra gyakorolt társadalmi jelentőségét, alapvetően továbbra is (lényegében folytatva a történetírást 1970-es, 1980-as évekbeli érdeklődési irányját) a szervezetnek azt az aspektusát járja körül, amelyik a szellemiségéből eredő, társadalmi értelemben vett demokratizáló tendenciákat érinti.² Egyrészt azt, hogy a titkos szervezet, mint valamiféle zárvány a korabeli társadalom testében, hogyan képviselte egy másik, eszményi világ értékeit, az elvont humanitás, a szeretet, az egyenlőség és a világosság terjesztésének elkötelezettjeként, másrészt hogy ennek köszönhetően hogyan gyorsította fel azt a folyamatot, amelynek során a korábbi társadalmi rétegződés átadta a helyét egy jóval diffúzabb formának.³ A páholyokon belül úgymond megélhető volt a szabad, előítéletektől mentes társadalmi érintkezés, amely zárójelbe tette a páholytagok valós társadalmi státuszát, és ez bizonyára alakítólag hatott a résztvevők mentalitására, magatartására.

Az újabb kutatásokat másrészt az foglalkoztatja, hogy a szabdkőműves páholyok belső hierarchiája, a beavatottságon belüli fokozatok milyen újfajta különbségtételre adtak alkalmat, egyfajta elitizmust eredményezve: „a szabdkőművesség mindig centrumhelyzetben jött létre (városokban, illetve rangjuknál, vagyonuknál, hivataluknál vagy képzettségüknel fogva »centrumot« alkotó egyénekből), s e centrumokon belül valóban kialakult a társadalom tagolásának egy

¹ A tanulmány az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport támogatásával jött létre.

² RÁKAI ORSOLYA: *Az irodalomtudós tekintete*. Bp., Universitas, 2008, 200. Az újabb magyar szakirodalomhoz lásd még: JÁSZBERÉNYI JÓZSEF: „A Sz: SOPHIA’ Templomában látom én felszentelve NAGYSÁDAT”: *A felvilágosodás korának magyar irodalma és a szabdkőművesség*. Bp., Argumentum, 2003, (Irodalomtörténeti füzetek, 153); MISKOLCZY AMBRUS: A titkóstársasági kultúra születése és kiteljesedése, paroxizmusa és felszámolása = *Múltunk*, 2008, 4, 4–39; VERMES GÁBOR: Ideál és valóság: szabdkőművesek Magyarországon a 18. században. In: ANGI JÁNOS – BARTA JÁNOS (Szerk.): *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára*, Debrecen, 2000, 93–104; PÉTERFY GERGELY: *Orpheus és Massinissa – Kazinczy Ferenc és Angelo Soliman*. PhD-értekezés, Miskolc, 2007, <http://www.uni-miskolc.hu/~bolphd/letolt/peterfydissz.pdf>

³ DEBRECZENI ATTILA: *Tudós hazafiak és érzékeny emberek*. Bp., Universitas, 2009, 32; RÁKAI 2008, 200–207.

új leírása, differenciálódásának egy új módja”.⁴ Eszerint a szervezet saját maga által megfogalmazott legfőbb célkitűzését, a józan gondolkodás, a tudás, a „fény” elterjesztését úgymond óvatosan, a fokozatosság elvének figyelembevételével látta csak megvalósíthatónak, mondván, hogy az egyéneket „nagykorúvá” kell tenni ahhoz, hogy bárminemű cselekvésért felelősséget vállalhassanak.⁵ Ennek előfeltétele pedig az elme, a szív és az erkölcsök érettsége. Általánosan elfogadott vélemény, hogy ezen eszmék és elvek képezték alapját az olyanok tevékenységének, akik a 18. század utolsó harmadában a „haladó” és „felvilágosult” nézeteket képviselték, köztük a – főként folyóirataikon keresztül – felvilágosító és ízlésnevelő irodalmi tevékenységet folytató írókét, mint Kazinczy Ferenc vagy Kármán József. Az irodalomtudomány számára ebben az összefüggésben azonban megválaszolandó kérdés maradt, hogy a szabadkőművességnek a fentiekből levezethető, ún. exkluzivitásra törekvő művelődésezsménye hogyan, milyen mélységig hatott a Kazinczy és köre képviselte szellemi arisztokratizmust, a „fentebb stíl” eszményét valló, elkülönülő irodalom programjára.

KAZINCZY I.

A szabadkőművesség „elitizmusának”, a külvilágtól való elzárkózásának, illetve azzal való szembehelyezkedésének egyik legnevezetesebb megfogalmazásaként tartja számon a szakirodalom Kazinczy Ferencnek Aranka Györgyhez szóló, 1790 tavaszán kelt levelében található vallomását.⁶ Az „Én nekem a’ kőművesség olly társaság, a’ melly egy kis karikát tsinál a’ leg-jobb szívű emberekből” kezdetű, sokat idézett levélrészlet ráirányítja a figyelmet Kazinczy rend iránti elköteleződésének kivételes jelentőségére.⁷ A „külvilág”-ban, a renden belül érvényesülő értékek hiánya miatt, csak a szabadkőműves program megvalósításával érhető el a számára ekkor legfontosabbá váló eszmék megalapozása.

Ha azonban nem csak a szabadkőművesség lényegét költőien megfogalmazó, híressé vált részletet olvassuk el a levélből, hanem azt az egész hosszú passzust, amelybe beágyazódik, a figyelem a szabadkőművességgel kapcsolatos idealisztikus elképzelésekről átterelődik a jóval részletesebben kifejtett, szervezeten belüli anomáliákra, veszélyekre. Az egész levélcikkely legalább annyira alapos kritikája a magyarországi szabadkőművesség akkori állapotának, mint őszinte és lelkes kinyilatkoztatás a titkos társulat mellett. Ebben az értelemben tehát Kazinczy a „profánok”, a nem beavatottak „külvilágához” képest a szervezeten belüli, a szabadkőművesség tiszta, idealisztikus elveitől eltévelyedett, sőt azokat meghazudtoló magatartásformákra és jelenségekre hívja fel leginkább a figyelmet. Az

⁴ RÁKAI 2008, 207.

⁵ *Uo.*, 213–217.

⁶ Kazinczy Ferenc – Aranka Györgynek, Kassa, 1790. márc. 25. In.: VÁCZY JÁNOS (Szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése*. II. kötet. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1891, 52–55.

⁷ *Uo.*, 53.

eltávolodás azzal fenyeget, hogy kiüresedik, értelmét veszti a rend létjogosultsága, amelyben Kazinczy elkötelezetten hisz („az Atyafiak el-vesztették minden reménységeket, hogy a Kőművesség jó lábra állhasson”).⁸ Ennek kiküszöbölésére egyfajta szellemi, erkölcsi megújulásra volna szükség új páholyok alapításával, de éppen a legmagasztosabb célok érdekében nemcsak a „profánok”-nak nem volna szabad róla tudomást szerezniük, hanem még a szabadkőműveseknek sem!⁹ Aranka személyében arra lát lehetőséget, hogy a negatív hatásoktól még kevésbé érintett Erdélyben ő lenne alkalmas új páholy alapítására. Maga köré tudna gyűjteni „tökéletes szívű” embereket, akiknek „a feje vagy üress a bolondságtól, vagy megtisztulhat”.¹⁰ A téma lezárásaképpen Kazinczy ismét hitet tesz a szabadkőművesség mellett: „óhajtom a szerzet elterjedését és meg vagyok győződve, hogy ez a legtökéletesebb oskolája az emberi szívnek.”¹¹

A rend elveit sértő gyakorlatokkal szemben a levélben felmerülő kifogások két nagy téma köré csoportosíthatók. Mielőtt ezekre rátérnék, említést kell tennem arról a harmadik témaköréről, amelyik nem a rend belső működési problémáit érinti, hanem a különböző irányzatok „eltévelyedéseivel”, valamint az ebből származó ellenségeskedéssel függenek össze.

Kazinczy egyrészt megkülönbözteti az illuminátusokat, akik a radikális felvilágosodás álláspontját képviselték. Mint fogalmaz, „ezek az emberek Bécsben is dolgoznak, még pedig nagygon. Az ő tzélok a’ mennyire sejdíthetem, (mert hogy én soha sem vétettem fel közzéjek, arról esküszöm néked a Mindenható Építő Mester előtt!) volt evertere superstitionem, opprimere Tyrannismum, benefacere. – Nem ez é az élet leg-édesebb boldogsága?”¹² Az illuminátusokat akkor már komoly gyanakvás vette körül, 1789-től betiltották működésüket politikai és vallási kérdésekben vallott radikalizmusuk miatt. A magyarországi illuminátusok létezéséről, és arról, hogy ha voltak egyáltalán, kik tartoztak közéjük, a mai napig nem tudunk biztosat.¹³ Kazinczy óvatosan kibújik mindennemű velük való kapcsolat lehetősége alól, viszont azt elárulja, hogy Bécsben működnek.¹⁴ Érte-

⁸ Uo., 54.

⁹ „Ha te egynehány eggyetértő meg-hitt Barátot szerzenél, a’ ki öszve esküdne, hogy nem tsak profanusnak nem szóll, de még kőművesnek sem, – tsak hetet vagy kilentzet, – ‘s te nékem hírt adnál, bé-repülnék hozzád Erdélybe ‘s – constituálva volna a’ < >tok.” Uo., 54.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo.

¹² Uo., 52.

¹³ Az eltérő álláspontokhoz lásd: MÁLYUSZ ELEMÉR (Kiad.): *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790–1795*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1926, 130–133; BENDA KÁLMÁN (S. a. r.): *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. I. kötet. Bp., Akadémiai Kiadó, 1957, LXIX; H. BALÁZS ÉVA: *A szabadkőművesség politikai színváltozása*. = *Magyarország története 1686–1790*. 4/2.kötet, Bp., Akadémiai Kiadó, 1989, 1111–1113; H. BALÁZS ÉVA: *Freimaurer, Reformpolitiker, Girondisten*. = LILLA KRÁSZ-TIBOR FRANK (Hrsg.): *L’Europe des Lumières/Europa der Aufklärung. Oeuvres choisies de Éva H. Balázs/ Ausgewählte Schriften von Éva H. Balázs*. Bp., MTA–Corvina, 2015, 331–332.

¹⁴ Vö. MTA Kézirattára Kazinczy Ferenc hagyatéka K762, Ignatius von Born (1804), 54a–b. Megjelent: KAZINCZY FERENC: *Pályám Emlékezete*. S. a. r. ORBÁN LÁSZLÓ. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 65.

sülései egyenesen az általa különösen nagyra becsült, mintaképpül szolgáló két bécsi páholyhoz, a *Zur wahren Eintrachthoz*, és a *Zur gekrönte Hoffnunghoz* fűződő kapcsolatából származhattak, mert ezek eszmevilága és céljai közel álltak az illuminizmuséihoz.¹⁵

A másik irányzat, amelyről Arankának megemlékezik, a rózsakereszteseké: a velük szemben megnyilvánuló mélységes elutasítása szoros összefüggést mutat az emlegetett kedvenc bécsi páholyok, s főleg a szabadkőműves példakép, Born Ignác képviselte állásponttal: az illuminátusok rajongókat láttak a rózsakeresztesekben, akik valamiféle spirituális szintre emelt alkímiát műveltek. Born egész életében esküdt ellensége volt mindennemű „rajongásnak”.¹⁶

Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy Kazinczy a rózsakeresztesek eltévelyedéseit kifejtő sorai közé iktatja a már emlegetett álláspontját arról, hogy számára mit jelent szabadkőművesnek lenni. A véleménye szerint egyre népszerűbb és terjedőbb irányzat azért káros, mert a józan gondolkodással összeegyeztethetetlen: az alkímia, a szellemidézés, az életelixír megtalálásának vágya képtelenség a felvilágosodás igaz híveinek körében: „[a rózsakeresztes társaság] Non-sensekkel mulatja magát, ördögöket kíván segítségül, 's több efféle haszontalanságok, esztelenségek, bolondságok körül forgolódik.” Tény és való, hogy még az illuminizmus felé hajló szabadkőművesek körében is előfordult az ingadozás – bizonyára ezt maga is tapasztalta –, a spirituálisabb irányzatok felé való vonzódás, de ezektől ő, ahogy annak többször hangot adott, idegenkedett.¹⁷

A levélrészletben érintett két másik téma, a magyarországi szabadkőművesek működésével, szertartásrendjével áll összefüggésben, amelyet a szakirodalom eddig nem különösebben méltatott figyelemre.¹⁸ Az első és a kívülálló számára nehezebben értelmezhető fejtegetés a páholyok rendi hovatartozása szerinti, rítusbeli különbségeire és az ezekből eredő feszültségekre vonatkozik.

¹⁵ JAN ASSMANN: *A varázsfuvola – Opera és misztérium*. Bp., Atlantisz, 2012, 208–209.

¹⁶ *Uo.*, 206. Kazinczy Bornnal kapcsolatosan többször kifejtette álláspontját, miszerint ő nem alkímiai kísérleteket folytatott: „Born Ignác, udv[ari]. tanácsos, egész Európában elhíresedett az amalgamálás s egyéb kémiai felfedezései által; erdélyi magyar volt, s ottan lakott ahol Báróczy; s nekem, ki mind ezt, mind azt ismertem, hihetőnek látszott, hogy a kettő nem csak baráti, hanem kémiai szövetségben is áll egymással. Ezt hinni annál hajlandóbb valék, mivel tudtam, hogy Born a Báróczy barátját, generalis báró Vay Miklóst, ki Párisban és Londonban kémiai leckéket is veve, azon bizodalommal tisztelte meg, hogy némely kémiai processeiben társává választotta (Born a generalis karjai közt lehellette ki lelkét Bécsben 1797. jul. 17-én). S e gyanításban nagyon megcsaltam magamat. Sőt Báróczy a Born igyekezetei felől keveset tartott; s ez nem volt csuda, mert Born a természet erejét természeti, Báróczy azon a csuda úton nyomozta, melyet itten említék.” *Vö. KAZINCZY FERENC: Báróczy Sándor élete.* = *Uő: Magyar Pantheon*. Kiad. ABÁFI AIGNER LAJOS. Bp., Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1884, 83–84. Báróczy és Born összehasonlításához lásd még: MTAK Kézirattára Kazinczy Ferenc hagyatéka, K 633/VI. Pandekta, „Báróczy”, 115 a–b.

¹⁷ *Uo.*, 210. Kazinczy véleményéhez lásd: VÁCZY JÁNOS (Szerk.): *Kazinczy Ferenc Levelezése*. VII. kötet, Bp., MTA, 1896, 244–245, 284, 543–544. KAZINCZY: *Pályám Emlékezete*, 2009, 303.

¹⁸ Kívétel ez alól: JANCsó ELEMÉR: *A magyar szabadkőművesség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században*. Kolozsvár, Ady Endre társaság, 1936, 168–171; PÉTERFY 2007.

nékem a' három Angliai grádusomnál, melly inas, legény, mester, több nincs és nem is lessz könnyen. Historice sok gradusokat esmerek, de reájok nem vágyok. El-tévedéseknek nézem azokat, vagy — ó miért kell ezt vallhatnom! — némelly kötelességekről el felejtkezett Beutelschneiderek míveinek. Egy Consiliarius Budán 1787-ben nékem egy skatulyát ad kezembe, kinyitom, 36 kötetny találtam benne, majd fekete, majd veres, majd zöld, majd sárga, majd fehér pántlikával. Beszéllgetek, úgy szóll, mintha ő építette volna a Salamon Templomát, és még is [...] Az én ítéletem szerint elég mindég egy \diamond-ban a' három meg-nevezett gráduson dolgozni, hogy először azoknak meg-lépése alatt a' szék Mester (Meister von Stuhl) az alatta valóinak elmebeli tehetségét, 's szíve minémúségeit szintén a' fenekig esmerje. másodsor, hogy az ott elő-forduló tzeremoniák a' Tagokat bizonyos feierliche Stimmungban tartásák, és így az ösze-gyűlések tsendesen és annak rende szerint folyjanak...¹⁹

Kazinczy – személyes tapasztalatai alapján – egy, az egész szabadkőműves-ségre nézve káros, a külsőségek felértékelődésével járó helyzetről számol be barátjának: a megszerzhető fokozatok iránti egyre terjedő vágyakozás a rend felhígulásával, az eszmei célkitűzések háttérbe szorulásával jár. Hogy miért is nevezi „Beutelschneider“-ek, vagyis „zsebmetszők” művének a magasabb fokok megszerzésének közreműködőit, és hogy pontosan kiket is ért alatta, arról a későbbiekben részletesen lesz szó.

Magyarországon az 1770-es évek közepétől egyre több kísérlet történt arra, hogy a magas fokú rendszerek közül az ún. templomos rendszert bevezessék.²⁰ A templomosok első páholya Nagyszébenben kezdte meg működését. Egyes páholytagok odáig mentek el a templomos irányzat idealista elképzeléseivel, hogy az egykori templomos rendet óhajtották visszaállítani, és egykori mesés birtokait visszaszerezni, amelynek irrealitása miatt végül megelégedtek a rend állítólagos nagy titkainak kutatásával.²¹ Tagjai kissé alkímiával is foglalkoztak. A szimbolikus három fok helyett négy fokban működtek.²² A negyedik volt a lovag fok több lépcsővel. A lovag fok, annak lépcsőivel vált a Kazinczy által emlegetett időszakban a legdivatosabbá, egyre többen szerettek volna ezen belül magasabbra emelkedni.

Az éles kritikát a korabeli, terjedőfélben lévő magasabb fokok rendszerével szemben Abafi Lajos a *Szabadkőművesség története Magyarországon* című könyvének ide vonatkozó fejtegetése tovább árnyalja: „E magas fokok csak annyiban álltak a szabadkőművességgel összefüggésben, és voltak arra káros hatásúak, hogy a páholyokból a tehetségesebb és módosabb elemeket kivonták, és nagy zűrzavart

¹⁹ Kaz/Lev, II. kötet, 1891, 52.

²⁰ ABAFI LAJOS: *A szabadkőművesség története Magyarországon*. Hasonmás kiadás (1900). Bp., Taran-dus kiadó, 2012, 56–59.

²¹ *Uo.*, 29–33.

²² *Uo.*, 31.

okoztak azáltal, hogy minden rendszer – azaz: magas fokok csoportja – elődeinél és társainál mindig jobbnak hirdettetvén, a hiszékenyeket egyik systémától a másikhoz csalogatták, míg azok végre a világosság útja helyett a sötétség zátonyára kerültek.”²³

Kazinczy kritikai észrevételei között a másik, és a magasabb fokozatok bevezetésével szorosan összefüggő probléma, a pénzügyi visszaélés terjedő gyakorlata a páholyba való felvételkor, illetve a magasabb fokokra emelés alkalmával. Erről egy esetleges erdélyi páholy megnyitása kapcsán ejt szót Arankának, amikor megemlíti, hogy tudomása szerint Nagyszebenben már létezett egy páholy, de az is rossz útra tért, mert gyanúsán sok pénzt kellett fizetnie annak, akit felvettek:

Hogy Szebenben vólt eggy, azt tudom. Azt is tudom, hogy a’ ki fel-vevődött, mint eggy 75 frtot fizetett taxa pénzt. Egyebet nem tudok, nem is akarok, mihelyt illyest hallok. A’ pénz-gyűjtés szent szándékból jöhet; Nervus rerum pecunia! de a’ pénz az Éva almája, a’ melly minden rosszat hozott-bé valahol meg-fordúlt. Alatsony impostorságra vezette a’ leg jobb szívű Kőmives Perceptort is. Példám van M. Országón. – A’ Meister v. Stuhlt arra, hogy el-jázdotta azt; – hogy nem éppen részre hajlás nélkül fordítódott költségre, etc. etc. Van, van igen is szükség fundusra, de hát nem kész é mindenikünk nem tsak utolsó krajcárját, hanem még a’ vérét is oda adni azért, a’ mi az előbbi esetben fundust kívánt?²⁴

Kazinczy a rend egyes páholyainak akkori, nem éppen ideális működéséről személyes benyomások alapján egy számára megbízható, „jó” testvérrel olyan kifogásokat osztott meg, amelyek a társaság iránti mély elköteleződésével, és főképp a magáénak vallott humanitárius, művelődési stb. célkitűzésekkel a legkevésbé sem voltak összeegyeztethetőek. A néhány magyarországi páholy belső életét megzavaró visszaélések, konfliktusok valóban megsokasodtak az Arankához írott levél keletkezésének idején. A felsorakoztatott anomáliák nem a történetírásban már ismert, a szervezet egészét meggyengítő külső hatásokra, a szabadkőművességgel szembeni gyanakvásra, a hatalom, az egyház részéről megnyilvánuló ellenségességre, vagy egy radikálisabb politikai összefogás jegyében kialakuló új egyesülési formák, mint az olvasókörok, önképző társulatok létrejöttére stb. terelik a figyelmünket. Ehelyett belső okokról esik szó, amelyek közrejátszhattak abban, hogy a rendnek a sajátosan magyarországi viszonyokra adaptált változatát, a Draskovich-rendszert, amely a Kazinczy által kifejtett nézetekhez a legközelebb állt, megbontotta, és elsősorban politikai, másrészt kulturális, gazdasági, tudományos célkitűzéseitől voltaképpen eltérítette.²⁵ A szabadkőművesség az

²³ *Uo.*, 28.

²⁴ Kaz/Lev II. kötet, 1891, 54.

²⁵ Kazinczynak a Draskovich-rendszerről kialakított véleményéhez lásd: KAZINCZY: *Pályám Emlékezete*, 2009, 468–469.

1780-as évek folyamán egyre nagyobb népszerűsége tett szert, mondhatni „divattá vált”, tagsága a fő centrumokban (leginkább Pesten és Budán) egyre jobban növekedett, s ez óhatatlanul magához vonzott olyanokat, akik a formák, a szertartások, a fokok megszerzésével járó „rang”, kapcsolatok, érdekek stb. miatt áhítoztak a szervezet részévé válni, és távol állt tőlük az a felfogás, amely szerint a formák nem önmagukért vannak, hanem a jobb és igazabb emberi élet után vágyók összekötését elősegítő eszközök közé tartoznak (amint azt levelében Kazinczy is kinyilvánította). Mint a rend buzgó híve, élénk figyelemmel szemlélte a szabadkőművesség fejlődését, és nem véletlenül emelte ki a fent felsorolt problémákat. Ennek utólag, a rend beszüntetése után, valamint a reá nézve is súlyos politikai események tükrében – visszatekintéssel az 1795-öt megelőző évekre – még nyomatékosabban adott hangot:

Ez a virtussal fényeskedő társaság azzal ártott magának, hogy a félig jókat is felvette azon reménység alatt, hogy a jók között ők is jókká válnak, s így a világosság fiai a setétség fiaival összekeveredvén, megfertéztettek.²⁶

A szabadkőművesség korabeli önképével nehezen volt összeegyeztethető, hogy mint Jancsó Elemér fogalmaz, „nagy eszmei tartalmát és annak átütő, forradalmi erejét” gyalró emberek képviselték.²⁷ Hajnóczy József, Kazinczyhoz hasonlóan, mélyen elkötelezett volt a szabadkőművesség mellett. Egy Kazinczy levelével nagyjából egy időben (1791-ben) keletkezett írásában ő is utal arra, hogy nem mindenki felelt meg a magasztos elképzeléseknek, ám ő ezt sokkal kevésbé tartotta a rendre nézve károsnak, mint barátja és későbbi sorstársa:²⁸

Van egy intézmény, melynek tagjai csendben dolgoznak, az emberiség iránti szeretet hatja át szívüket, nem törpe egyéni becsvágynak, hitvány személyes dicsőségnek szentelik munkájukat, hanem az egész emberiségnek. [...] Ez az intézmény a lehető legmagasabb célt tűzte ki maga elé, amely a haza becsületével és boldogságával bensőséges kapcsolatban áll [...]. Hogy tagjai között sok olyan is akad, aki nem annyira romlott, mint inkább könnyelmű, és ezért a társaságot gyakran csak az ilyenek egyesületének tartják, az az emberek hibája, nem pedig az intézményé.²⁹

Hajnóczynak már nem adatott meg a visszatekintés lehetősége, így soha nem szerezhetett tudomást arról, hogy a szervezet néhány, jótékonyan könnyelműnek

²⁶ Kazinczy jegyzete Szirmay Antal *A Magyar jakobinusok története* című könyvének kéziratán. Megjelent: BENDA: *A magyar jakobinus mozgalom iratai*, 1957, III, 357–359.

²⁷ JANCÓS 1936, 169.

²⁸ Hajnóczy József, *Ratio proponendarum in Comitibus legum* (Kéziratban OSZK). Megjelent: POÓR JÁNOS: *Hajnóczy József*. Bp., Új Mandátum kiadó, 1998.

²⁹ *Uo.*, 147.

aposztrofált tagja – az általa is kifejtett magas rendű szellemi, erkölcsi elvárásokhoz képest – mégiscsak sokkal inkább romlott volt, részben éppen „egyéni becsvágytól, hitvány személyes dicsőségtől” hajtva.

A „romlott” tagok közül az alábbiakban most két olyan személyről, Strohmayr Ignác Antal könyvkereskedőről, és Murusi Maurocordato Sándor hercegről, szélhámos kalandorról lesz szó, akik közül legalábbis Strohmayert mind Kazinczy, mind Hajnóczy jól ismerte, személyes kapcsolatban álltak vele, de az 1780-as évek intenzív páholyélete alapján valószínűleg Murusi is látóterükbe került.

Strohmayr árusította 1790-től Kazinczy *Kül-Földi Játszó-Színje Első Darabja Hamlet* című művét Budán.³⁰ A *Hamlet*-kiadás szerepel Strohmayr évszám nélkül, de feltehetőleg 1790/91-ben megjelentetett új katalógusában is, amely kizárólag magyar vonatkozású műveket tartalmaz.³¹ Kettejük személyes ismerettségéhez nem fér kétség, de Kazinczy hagyatékából Strohmayerről csak a színdarab kiadása kapcsán esik szó. Azonban úgy is, mint aktív szabadkőműves, és mint a pest-budai szellemi, politikai élet kiemelkedően fontos találkozóhelyévé váló könyvesboltok tulajdonosa (nem melleleg röpiratok és irodalmi művek kiadója) ott volt Kazinczy már akkor kiterjedt kapcsolatrendszerének hálójában.³² Nem tudni, hogy a könyvkereskedő besúgói szerepéről Kazinczy tudomást szerzett-e később, de a pest-budai szabadkőműves páholyokban általa keltett viszályokról annál inkább.

Strohmayr Hajnóczy József közeli barátja, bizalmasa volt, szabadkőműves testvériségük alapozta meg kapcsolatukat: Hajnóczy az 1780-as évek közepén a pesti *Nagyszívűséghez* páholy tagja lett.³³ Strohmayr éppen ekkortájt fejtette ki legaktívabb szervező-intrikus tevékenységét szélhámos barátjával, Murusi Murocordato Sándorral, amelynek célja Pesten egy új, templomos rendszerű páholy megalapítása volt. Az 1790-es évek elején Strohmayer sűrű levelezésben állt Hajnóczyval, sőt ő jelentette meg titokban legfontosabb közjogi röpiratait: 1791-ben névtelenül jelent meg a *Dissertatio politico-publica de regiae potestatis in Hungaria*, majd a *De comitiis regni Hungariae*, végül 1792-ben az *Extractus legum de statu ecclesiastico catholico in regno Hungariae Latarum* című anonim értekezése.³⁴ Strohmayer szerepére csak a jakobinus per során derült fény Hajnóczy vallomásából, de a könyvkereskedő akkor már nem élt. Hajnóczy természetesen nem tudta, hogy a nagylelkű, érte „kockázatot vállaló barát” a hozzá intézett bizalmas levelekről azonnal másolatot készített, és titkos jelentéseihez csatolva, részletes be-

³⁰ Kaz/Lev II. kötet, 1891, 80.

³¹ *In den Ignatz Anton von Strohmayerschen Buchhandlungen zu Pest... zu Ofen... und zu Kaschau... sind nebst vielen anderen alt und neuen guten Büchern... auch nachstehende ganz neue Bücher zu haben. (Pest-Ofen-Kaschau)*, o. Druck., OSZK Kny. 1790.8/2.

³² Kaz/Lev II. kötet, 1891, 116, 126, 156.

³³ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 162.

³⁴ BENDA 1957, I. kötet, 320–322, 366, 600.

számoló kíséretében Bécsben a titkosrendőrség vezetőjének, Gotthardi Ferencnek közvetítésével, egyenesen az uralkodóhoz juttatta el.³⁵

FORRÁSOK

Strohmayer Ignác Antal kilétével először a könyvkereskedelem történetének szakirodalmá foglalkozott.³⁶ Rövid ideig tartó könyvkereskedői pályafutásának rendhagyó módon fennmaradtak egykori dokumentumai, köztük a pesti, budai és kassai üzletek különösen értékes forrásul szolgáló üzleti könyvei.³⁷ A ritkaságszámba menő levéltári anyagot a Strohmayer váratlan halála után elindított csőd eljárás miatt vehetjük még ma is kezünkbe. Csődjének háttérében hatalmasra duzzadt adóssága állt, ez pedig nem kis mértékben hozzájárulhatott ahhoz, hogy 1793 tavaszán valószínűleg önkézevel vetett véget életének.³⁸ A feltételezés, miszerint megmérgezte magát, már csak azért sem zárható ki, mivel üzleti adósságai háttérében anyagi helyzetének súlyos romlása állt, amelyet egyéb, remélt bevételeinek megszűnése okozott. II. Lipót besúgóí jelentéseiért még rendszeresen megjutalmazta, de II. Ferenc trónra lépésével új időszak kezdődött a titkosrendőrség életében, és nem volt garancia arra, hogy hasonló elbánásban részesüljön.³⁹ Másrészt 1792-re az a terve is zátonyra futott, hogy – II. Lipót közvetlen támogatásával – egy új templomos rendszerű páholy alapításával biztosítsa (főként anyagilag) jövőjét.⁴⁰

A Strohmayer után fennmaradt levéltári hagyaték különleges forrásul szolgál a magyarországi szabadkőművesség 18. századi történetének kiemelkedő időszakához, az 1780–1790-es évek eseményekben gazdag periódusához. Az általa 1788-tól haláláig vezetett pesti, budai és kassai üzletek közös megrendelőkönyve ugyanis nemcsak azt dokumentálja, hogy az európai könyvkiadóktól és kereskedőktől mikor milyen könyvet rendelt meg, hanem azt is, kinek rendelte. A megrendelőkből összeállítható névlista teljes egészében kirajzolja a pesti és budai, de néhány vidéki (leginkább a balassagyarmati, miskolci) páholy tagjaihoz fűződő, már az 1780-as évek elejétől épített kapcsolatrendszerét.

Strohmayer 1787-ben már özv. Köpffné könyvüzletének alkalmazottjaként (ágense és teljhatalmú megbízottjaként) dolgozott.⁴¹ Amikor 1788-ban formálisan megvásárolta mindhárom üzlet tulajdonjogát, ezt minden kereskedői előkép-

³⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Kabinettsarchiv, Hungarica aus der Privatbibliothek S. M. Franz. I. I. 50. 11 fasc. 3. és fasc 15.1 szám; MÁLYUSZ 1926, 147.

³⁶ GÁRDONYI ALBERT: Régi pesti könyvkereskedők (második közlemény) – Weingand és Köpff = *Magyar Könyvszemle*, 1926, 3–4. sz., 291–308.

³⁷ Budapest Főváros Levéltára, Pesti tanácsi iratok. IV. 1202c. Intimata a.m. 272. mellékletek (1786–1793).

³⁸ GÁRDONYI 1926, 305.

³⁹ MÁLYUSZ 1926, 73, 153; ABAFI: *A magyarországi szabadkőművesség*, 2012, 363.

⁴⁰ ABAFI 2012, 363–365.

⁴¹ GÁRDONYI 1926, 301.

zetség, jártasság nélkül tette, ráadásul úgy, hogy sikerült meghiúsítania a pesti üzletvezető már érvényben lévő megállapodását az üzletek megvásárlásáról.⁴² Színre lépésétől kezdve – amely a megrendelőkönyvben jól megkülönböztethető írásból is látszik – a szabadkőműves páholyok feltűnően sok tagjával tudta bővíteni a megörökölt vevőkört. A szabadkőművesség kötelekein keresztül szerzett vásárlóinak kiterjedt köréről a halála után keletkezett iratokban még további adatokra bukkanunk: a könyvüzletek kintlévőségeit számba vevő adósok listája megerősíti benyomásunkat, hogy Strohmayer ügyesen használta ki a titkos társasághoz fűződő kapcsolatait üzleti forgalmának növelésére, mivel azonban már pesti megjelenésétől kezdve – valószínűleg 1782-től – dolgozott a titkosrendőrségnek, ez besúgói tevékenysége miatt is nélkülözhetetlen volt.⁴³

Pesti, valamint budai (fiók)üzlete, a két város központi részén, fontos találkozóhellyé vált azok számára, akik az 1790–91-es országgyűlésen fejtették ki politikai reformelképzeléseiket. A patrióta nemesi ellenzék (Máriássy István, Spissich János, Aczél István, Nagyváthy János, Darvas Ferenc stb.) és a jozefinista értelmiség (Hajnóczy József, Koppi Károly, Kreil Antal, Barics Adalbert, Haliczky András stb.) körei bontakoznak ki a Strohmayer vezette üzletek hátrahagyott dokumentumaiból, akik máskülönben zömében a pesti *Nagyszívűséghez* és a budai *Első ártatlansághoz*, illetve *Hallgatagsághoz* címzett páholyok tagjai voltak.⁴⁴ Rendszeres vásárlóinak névsorában azonban ott találjuk a szabadkőművesek egy másik, csoportnak még nemigen nevezhető, de markánsan megkülönböztethető körét, akik többsége Strohmayerhez hasonlóan besúgóként (Gabelhofer Gyula, Liedemann András, Martinovics Ignác), vagy névtelen politikai röpiratok szerzőiként (Molnár János, Hoffmann Alajos) tevékeny szerepet vállaltak a nemesség törekvéseivel szemben – már II. József uralkodásának utolsó éveiben, majd II. Lipót alatt szervezeten – folyó „aknamunkában”.⁴⁵

Strohmayer könyvkereskedői hagyatékát felhasználni a szabadkőművesség hazai történetének kutatásában új, bár kétségkívül közvetett forrásként csak azért lehetséges, mert a szabadkőműves szervezetben végzett ellentmondásos tevékenységének épp úgy gazdag dokumentációja maradt fenn, mint besúgói működésének.

Abafi (Aigner) Lajos 1890–1899 között német nyelven megjelentetett, *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn* című ötkötetes összefoglaló műve, és ennek a magyar szabadkőművesség történetéről megjelent magyar nyelvű kivonata együtt használva a téma tekintetében máig a legmegbízhatóbb kiadvány.⁴⁶

⁴² Uo.

⁴³ Budapest Főváros Levéltára, Pest város törvényszékének iratai. IV.1223d. Csődiratok, Strohmayer Ignác 1793–1804, 341–345.

⁴⁴ BENDA 1957, I., LI–LIV.

⁴⁵ Vö. MÁLYUSZ 1926, 143–148.

⁴⁶ LUDWIG ABAFI: *Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn*, Bp., Martin Bagó & Sohn, 1890–1899.

Közismert, hogy ő volt az első kutató, aki az 1805-ben a Festeticsek tulajdonába került, majd a dégi kastélyban elhelyezett, zártan kezelt, hatalmas szabadkőműves levéltárba mintegy hetven év elteltével, 1880 táján bejutást nyert.⁴⁷ Hogy ebben mekkora szerepet játszott Abafi származása, nem lehet tudni, de nehéz lenne véletlen egybeesésnek tekinteni, hogy ugyanannak a családnak az egyik tagja – Aigner Ferenc Ádám nyugalmazott kapitány személyében – gyűjtötte össze eredetileg az iratokat, majd hosszú szünet után éppen az ő leszármazottja fért hozzájuk először.⁴⁸

Abafi heroikus erőfeszítése, hogy a 104 kötetben, mintegy 10 ezer ívet kitevő jegyzőkönyv, levél, kormányrendelet stb. formájában fennmaradt irategyüttesből (tíz év munkájával) tárgyilagosságra törekedve szerkesszen egybefüggő történetet, egyelőre megismételhetetlennek tűnik. Annál is inkább, mivel az eredeti levéltár II. világháborús pusztulása óta hiába derült fény arra, hogy az iratok mintegy 70%-áról egykor másolat készült, amelyet ma a Magyar Nemzeti Levéltárban őriznek, az összetett forrásanyag kiadására sajnálatos módon máig nem került sor.⁴⁹

Strohmayernek a pest-budai páholyok körül kifejtett tevékenységét Abafi két időszakot tekintve mutatja be részletesen: először az 1782–1785 között Murusi Sándorral közösen megkísérelt páholyalapításukat, másodszor az 1790-es években Aigner Ferenc Ádámmal tett hasonló kísérletét. Aigner ugyanis Strohmayerrel való ismeretsége révén került Pestre, miután a katonai pályát elhagyta, hogy teljesen a szabadkőművesség iránti régi elköteleződésének szentelje életét.⁵⁰ A rendről szerzett ismereteit éveken keresztül gyarapította, különösen pedig a templomos rendszernek lett rajongó híve. Prágában, a templomosok rendi központjában, ahol 1791-ben katonaként végleg leszerelt, a legmagasabb fokot is elérte. Pesten már korábban többször megfordult, Strohmayer megrendelőkönyvében legalábbis 1788–89-ben gyakran felbukkan neve.

Strohmayer viselt dolgaiba voltaképpen azért enged olyan részletes bepillantást Abafi könyve, mert Aigner, a szabadkőműves iratok összegyűjtője egy darabig vele állt a legszorosabb kapcsolatban Pesten. Az Abafi könyvében található forrásidézetek alapján kitűnik, hogy Strohmayerrel számos kompromittáló dokumentumot sikerült megszereznie, s így, Abafi tolmácsolásában ugyan, de első kézből értesülhetünk a könyvkereskedő ellentmondásos tevékenységéről.

A II. Lipót alatt felállított titkosrendőrség magyarországi szervezetében bésúgóként játszott szerepét először Mályusz Elemér, Sándor Lipót nádor iratainak közreadója tárta fel 1926-ban, majd jóval később, az 1950-es években Benda

⁴⁷ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 5–6; H. BALÁZS: *Freimaurer, Reformpolitiker*, 2015, 328; SISA JÓZSEF: *A dégi Festetics-kastély*. Bp., Műemlékek Állami Gondnoksága, 2005, 50–51.

⁴⁸ Nem mellékes, hogy mindketten a rend elkötelezett tagjai voltak.

⁴⁹ Lásd erről Lengyel Réka *Mi maradt meg a dégi Festetics-levéltár szabadkőműves forrásanyagából?* című közleményét a jelen lapszámban.

⁵⁰ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 362–365.

Kálmán publikált további részleteket a *Magyar Jakobinusok irataiban* I. Ferenc ún. kézi levéltárának, a *Kabinettsarchiv, Hungarica aus der Privatbibliothek S. M. Franz I.* (Magyar Nemzeti Levéltár I. 50) című iratanyagában fennmaradt terjedelmes jelentésgyűjteményből. Strohmayer 1790. augusztus 31-től egészen II. Lipót haláláig, egy-két rövidebb szünetről eltekintve folyamatosan jelentett az uralkodónak. Nem csoda, ha részletes jelentéseinek csomója több mint ötszáz oldalt tesz ki: ezekből természetesen mind Mályusznak, mind Bendának csak válogatni volt módja a számukra fontos szempontok szerint. Ugyanakkor Mályusz 1926 előtt még kutathatott a dégi levéltárban, sőt azon kivételezettek közé tartozott, aki ott helyben hozzáférhetett az értékes anyaghoz.⁵¹ Abafi könyve hívta fel a figyelmet Strohmayer kettős üzelmeire a két titkos szervezet kötelékében, de Mályusz kutatásainak köszönhetően került napvilágra, hogyan árulta el szabadkőműves testvéreit, megszegve a társaság minden alapelvét.

Strohmayer működésének felvázolásához részint kész forráselemzésekre lehet támaszkodni, mert könyvkereskedői, titkosügynöki és szabadkőműves ténykedésének főbb mozzanatait a rendelkezésre álló források alapján részben már feldolgozták. E három, eddig egymástól elkülönülten tárgyalt terület összekapcsolása a források közötti összefüggések tükrében most a szabadkőművességen belül játszott szerepét árnyalja tovább.

MURUSI SÁNDOR, A SZABADKŐMŰVES DON QUIJOTE

Strohmayer életrajza meglehetősen hiányos. Könyvkereskedői hagyatéka, valamint a szabadkőműves iratok alapján megegyezés van abban, hogy bár a „klee-feldi” előnevet használta, valójában Erdélyből, Töröcsvárról származott.⁵² Szabadkőműves még Erdélyben, valószínűleg Nagyszebenben lett, itt ismerték meg egymást Murusi Maurocordato Sándor herceggel feltehetőleg 1774–1776 között. Abban már nincs egyezés, hogy Strohmayer mikor és milyen céllal érkezett Pestre. Abafi adatai alapján nyugalmazott kamarai kancellistaként már 1782-ben Pesten tartózkodott.⁵³ Ekkor csatlakozott hozzá Erdélyből Murusi Sándor, aki elhagyni kényszerült Erdélyt a nagyszebeni *Szent András*-páholyban folytatott viselt dolgai miatt.⁵⁴ Murusi egész pályafutását, sőt a szabadkőművességen belüli „karrierjét” is különlegesen előkelő származására alapozta: a bizánci császári családból származott, a Murusi család egyike volt a legtekintélyesebb és legrégebb családoknak, amelyek keleten még a bizánci időkből maradt fenn.⁵⁵ A moldvai fejedelem öcs-

⁵¹ SISA 2005, 51.

⁵² GÁRDONYI 1926, 301; ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, V., 199.

⁵³ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 184.

⁵⁴ Ahol külön nem jelzem, a Murusi szabadkőműves működésére vonatkozó adatok Abafi két művéből származnak. Vö. ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, III. kötet 225, 227, 232–233; ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 59–73.

⁵⁵ A szerb fejedelem és jegyese = *Vasárnapi Ujság*, 34 (1875), 530.

cséként, Ypsilanti oláh vajda sógoraként már a nagyszzebeni páholyban is előkelősége számított legfőbb érdemének, felvétele növelte a páholy jelentőségét, ezért csatlakoztak hozzá sokan.⁵⁶ A páholy a templomos rendszer szerint működött. Murusi, és nyomában többen mások is, különösen fontosnak tartották, hogy a rend szerinti magasabb fokokra hamar fel lehessen emelkedni. Az elsők között volt, aki felvétele (1776) után nem sokkal nagyon gyorsan eljutott a legmagasabb lovagi fokig, elnyerve az 'Eques a Corvo coronato' címet.⁵⁷

A nagyszzebeni páholy működését rengeteg vizsály és elégedetlenség jellemezte. Murusi egy darabig Konstantinápolyban élő anyja anyagi támogatásából élt, de helyzete kezdett egyre bizonytalanabbá válni, végül pedig teljesen jövedelem nélkül maradt. A templomos rendszer nagy hatást gyakorolt rá, mind jobban beavatta magát a rend szertartásaiba, majd pedig fejébe vette, hogy egy ötvenezer fős sereg élén felkutatja a régi templomosok elveszett kincsét.⁵⁸ Tervéről nemcsak Ferdinánd braunschweigi hercegnek, az egyesült templomos páholyok nagymesterének írott leveléből értesülhetünk, hanem Bretschneider Henriknek, az egyetemi könyvtár egyik igazgatójának, a pesti *Nagyszívűséghez* páholy tagjának visszaemlékezéseiből is.⁵⁹ Bretschneider több ízben találkozott Murusival, szélhámoskodásairól tudomása volt, jellemét hamar kiismerte. Mint írja, szerencsétlen helyzete miatt mindig megszánta, meg azért is, mert jó szíve volt, de máskülönben egy hengegő, sunyi, öntelt alaknak tartotta, műveltség és ismeretek híján.⁶⁰ Életútja megihlette Gustave Brabbét, az osztrák szabadkőművesség történetének jó ismerőjét is, aki Abafi mellett a dégi levéltár lemásolásában tevékenyen részt vett. Brabbé 1876-ban a *Der Freimaurer, illustrierten Monatsschrift für die ganze Freimaurerei* című folyóiratban cikket közölt Murusiról „Aus dem Leben eines freimaurerischen Don Quixote” címmel.⁶¹ Ebből megtudjuk, hogy valóban sereget akart toborozni, mégpedig a Havasalföldön. A templomosok titkába magát kelőképpen beavatottnak érezve úgy vélte, hogy tervével akár a régi templomos rend visszaállítása is lehetséges. A braunschweigi herceg hosszas válaszában fi-

⁵⁶ Murusi az orosz haditengerészetnél szolgált, de gyenge fizikuma miatt hamar leszerelt. Livornóból Erdélyen át véve útját hazafelé Konstantinápolyba Nagyszzebenben hosszabb időre megállt, itt megismerkedett a szabadkőművességgel, amely iránt azonnal elkötelezte magát. ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, III., 225.

⁵⁷ ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, III., 232; PHILIPPE AUTEXIER: *Samuel von Bruckenthal. Ein halbes Jahrhundert maurerischer Präsenz*. 1998, 135. http://www.netzwerk-freimaurerforschung.de/blog/wordpress/wp-content/uploads/2014/03/autexier1998_brukenthal.pdf

⁵⁸ ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, III., 242.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ CARL FRIEDRICH LINGER (Hrsg.): *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des k. k. Hofrathes Heinrich Gottfried von Bretschneider 1739–1810*. Wien und Leipzig, Eisenstein, 1892, 272.

⁶¹ *Der Freimaurer, illustrierten Monatsschrift für die ganze Freimaurerei*, Jahrgang I., No 12, Jahrgang II., No 1.

gyelmeztette Murusit, hogy pusztán hiedelem mindaz, amiről ő úgy gondolja, titokként fényt derített rá.⁶²

Teljes pénztelenségében arra fanyalodott, hogy a rend tudta és bejegyzése nélkül lovag fokra emelt páholytagokat jó pénzért. Helyzete annyira ellehetetlenült, hogy végül kizárták a páholyból. Egyetlen támogatója, Bánffy György gróf közbenjárására a páholy szegénykasszájából kapott pénzt, hogy el tudja hagyni Erdélyt. Viselkedése szigorú ítéletet vont maga után, a páholy kimondta, senki még csak levelezési kapcsolatban sem állhat vele, ha pedig netán visszatérne, akkor sem vehet részt semmiféle munkájában a rendnek, mindenből ki van zárva, kapcsolatot nem tarthat a tagokkal, amíg a páholy meg nem enyhül döntésében. Így került 1782-ben Pestre, ahol nem sikerült kieszközölnie semmilyen állást, viszont felvette a kapcsolatot Strohmayerral, mint egykori szebeni ismerősével, szabadkőműves testvérével. Murusi Pesten is szabadkőműves ismereteiből, a birtokában lévő iratokból, valamint 'Visitor Provinciae'-vé való kinevezéséből, amely lovagavatásra felhatalmazta, próbált megélni.⁶³ Strohmayernak ekkor már voltak szabadkőműves kapcsolatai Pesten, amellyel Murusinak nagy szolgálatot tudott tenni. Célja ugyanis az volt, hogy minél több szabadkőműves testvért emeljen magasabb fokra, amiért adományt is kellett tenni, ez pedig egyértelműen az ő markát ütötte. Első lépésként mindjárt Strohmayert avatta mesterfokba, majd közvetítésével sorra avatott lovaggá olyanokat, akik anyagi áldozatot is hajlandóak voltak hozni azért, hogy a negyedik fokra emelkedhessenek. Nagyravágyása és rossz anyagi helyzete egyaránt szerepet játszott abban, hogy nem elégedett meg ennyivel. Strohmayerral úgy döntöttek, Erdélyből Magyarországra átültetve Pesten megalapítják az első templomos rendszerű páholyt.

Pest-Budán az 1770-es évek második felében indult meg az intenzív páholyélet. 1782-ben a mozgalom virágkorát élte, ezt a „konjunktúrát” igyekezett Murusi és Strohmayer meglovagolni. Az alapítás okát világosan kifejtik egy 1782. október 11-én kelt iratban: „amint az köztudott és biztosra vehető, a jánosrendi *Nagyszívűséghez* páholy napról napra hanyatlik...”⁶⁴

A *Nagyszívűséghez* páholy 1782-re a legtekintélyesebb páhollyá vált Magyarországon, az akkor legnagyobb hatású Draskovich-rendszer első számú fiókpáholyaként.⁶⁵ A Draskovich-rendszer (hivatalos nevén a *Szabadság rendszere/Systema Libertatis*) az 1770-es évek második felétől főképp az ország középső és nyugati részein bontakozott ki, a már meglévő, illetve a II. József idején alakuló páholyok sorra csatlakoztak hozzá. Programját a szabadság és a függetlenség jelszava szab-

⁶² A cikkhez egyelőre nem sikerült eredetiben hozzáférni, ezért csak a Bretschneider életrajzában közölt részletekre utalok: *Uo.*, 272. Vö. ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, V., 212.

⁶³ ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, V. 199–212; ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 184–190.

⁶⁴ ABAFI: *Geschichte*, 1890–1899, V. 201.

⁶⁵ H. BALÁZS ÉVA: A szabadkőművesség a 18. században. = *Uő: Életek és korok, Válogatott írások*. Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2005, 152. JÁSZBERÉNYI 2003, 28–29.

ta meg. A Draskovich-páholy a jánosrendi három fokozatban működött, de létezett egy magasfokú, ún. skót rendszere teljesen titkos jelleggel.⁶⁶

A *Nagyszívűséghez* páholy állítólagos hanyatlásához, amelyre Murusi 1782-ben páholyalapítási szándékában hivatkozik, feltehetőleg az osztrák nagypáholy megalakítása, és az osztrák–magyar páholyok egyesülése adja a hátteret. Az 1781-ben elindított csatlakozási folyamatban a Draskovich-rendszer alá tartozó páholyok az egyesüléshez csak bizonyos feltételekkel járultak hozzá: a legfőbb kikötés az volt, hogy csupán az első három fokot illetően tekintsék az osztrák nagypáholyt központnak, a magasabb fokokkal ne foglalkozzanak.⁶⁷ Az egyesülés azonban 1784-ig nem valósult meg, és időközben a Draskovich-rendszer hívei az osztrák nagypáholy alkotmányának működése láttán arra a következtetésre jutottak, hogy a II. József szellemével összhangban álló centralisztikus elképzelés a németesítő tendenciákat mozdítja elő.⁶⁸ A *Nagyszívűséghez* páholyban egyébként is nem kis számban voltak olyanok, akik ellenezték a csatlakozást, mert semmiféle függő helyzetet nem tartottak szerencsésnek.⁶⁹ Ezek az ellentétek okozhattak belső viszályt, egészen odáig, hogy egyes feltevések szerint 1781-ben a Draskovich-rendszer legelkötelezettebb hívei kiléptek, és Budán új páholyt alapítottak, ám ennek hitelt érdemlő írásos dokumentuma nem maradt fenn.⁷⁰ A *Nagyszívűséghez* páholy csak néhány évvel később, 1784-ben függesztette fel működését azzal, hogy mégsem akarnak a nagypáholy filiáléjaként működni.⁷¹ Ha egy pillantást vetünk a páholy tagságának névjegyzékére, Draskovich szándékát, miszerint a megyék legjavát kell benne egyesíteni, és elit páhollyá alakítani, teljesülni látjuk.⁷² 1783-ban már 78 tagot számlált, közülük többek neve rendszeresen felbukkan Strohmayr megrendelőkönyvében 1787/88-tól: Szathmári Király Miklós gömöri alispán, a páholy akkori felügyelője,⁷³ báró Ráday Gedeon (ekkor még királyi tanácsos), Lackovics János huszárhadnagy,⁷⁴ Máriássy István Gömör megye első alispánja,⁷⁵ Bretschneider Henrik Budán az Egyetemi Könyvtár könyvtáro-

⁶⁶ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 163.

⁶⁷ Uo., 146–147.

⁶⁸ Uo., 163.

⁶⁹ H. BALÁZS: *A szabadkőművesség*, 1989, 154.

⁷⁰ JANCsó 1936, 203–204; ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 160.

⁷¹ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 164.

⁷² Uo., 162; KAZINCZY: *Pályám Emlékezete*, 2009, 468.

⁷³ Később, 1790 után Strohmayr legszűkebb köréhez tartozott, jelentéseiben gyakran tesz róla említést. Szathmári volt az egyik hitelezője is: a csődper irataiból kiderül, hogy 2000 Ft-ot adott kölcsön Strohmayrnek. Vö. GÁRDONYI 1926, 302.

⁷⁴ Strohmayrben teljesen megbízott, 1790 táján engedély nélkül kinyomtatott munkáinak terjesztésére is felkérte a könyvkereskedőt, aki azonban ezek megjelenéséről és terjesztéséről mindent jelentett az uralkodónak. Vö. BENDA 1957, I. kötet, 392, 423, 630. Laczkovics 1791 táján elhagyta az addig nagy hévvel támogatott magyar ügyet, és átpártolt az uralkodóhoz. Vö. MÁLYUSZ 1926, 154–157.

⁷⁵ Élénk politikai tevékenységet fejtett ki az 1790–91-es országgyűlést megelőzően, majd az országgyűlésen is. Lipót különösen veszélyesnek tartotta, róla is megemlékezik a magyar közélet szereplőinek jellemzésében. Vö. MÁLYUSZ 1926, 444.

sa (1784-től a lemergi egyetem professzora),⁷⁶ Schaffrath Lipót báró, a páholy második főmestere, Hajnóczy József stb. A páholy akkori tagságához tartoztak többen azok közül, akik a 80-as évek második felére kibontakozó nemesi mozgalom legfontosabb képviselőivé, az 1790–91-es országgyűlésen a nemesi ellenzék kiemelkedő alakjaivá váltak (mint pl. Vay József, Orczy József, Klobusiczky József helytartótanácsos stb.).

Hogy kik dolgoztak a magasabb fokokon, nem tudni, ezt biztosan csak Schaffrath Lipótról állíthatjuk, aki akkor a skót páholy főmestere volt.⁷⁷ A teljesen titkos jellegű magasabb fokok rendszerének védelméből, amit a *Nagyszívűséghez* páholy kikötésként jelölt meg, amikor az osztrák nagypáholyhoz való csatlakozásról tárgyaltak, többféle következtetés vonható le: állhat mögötte az ott folyó, valószínűleg politikai természetű tevékenység miatti óvatosság, és/vagy az elkülönülésnek egy új formája.⁷⁸ De amíg a Draskovich-rendszeren belül ennek elérése egy bonyolult és titkos feltételrendszeren keresztül valósult meg, addig a templomos rendszer korabeli hívei, elsőként Murusi és Strohmayer, meglehetősen „profán” módon, a szabadkőműves testvérek hiúságára és jóhiszeműségére, meg pénztárcájára apellálva, önkényesen döntöttek a magasabb fokra emelésről. A templomos páholyalapítás tervét pedig elősegítette a lovagkor romantikájának, a múltat, a legendát kereső képzeletnek lassú, de egyre növekvő terjedése.⁷⁹

Az új páholyt Murusi saját neve és címere után *Szent Sándor a három ezüst horgonyhoz* névre keresztelte, és megkezdődött a tagtoborzás. Strohmayer ekkor, 1782-ben lépett be a II. József alatt felállított titkosrendőrséghez.⁸⁰ Később, egyik II. Lipót számára készített besúgói jelentésében maga is utal arra, hogy Perczel pest-budai rendőrigazgató szóbeli (!) kinevezése alapján kezdte el ügynöki működését.⁸¹ Talán ez is közrejátszott abban, hogy az első (és jó darabig egyetlen) személy, akit a páholy számára meg tudtak nyerni, a Budán élő Wieninger Tádé, nyugalmazott bécsi rendőrbiztos volt. 1783 tavaszára sikerült a tagok számát tizenkettőre feltornáznia, így végleg meg lehetett alapítani a páholyt. A páholy főmestere Strohmayer Ignác lett, akit időközben Murusi ‘Eques a Monte Trifolii’ lovaggá avatott, ő pedig csak mint feljebbvaló a befizetett pénzek kezelési jogát tartotta fenn magának. A két cinkostárs nagyon hamar szembefordult egymással, sőt Murusi a többi páholytestvérrel is viszályba került. A helyzet annyira elmérgesedett, hogy Strohmayerrel kölcsönösen megpróbálták egymást különböző vádaskodásokkal, fenyegetőzésekkel ellehetetleníteni. Sőt Strohmayer még ennél

⁷⁶ Bretschneider több szabadkőműves mű szerzője volt, a szabadkőműves páholyok életével kapcsolatos emlékeit, amint már arról szó esett Murusi kapcsán szintén megírta.

⁷⁷ Abafi véleménye szerint az összes régi testvér tagja lehetett. Vö. ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 163.

⁷⁸ H. BALÁZS: *A szabadkőművesség*, 1989, 149–150.

⁷⁹ *Uo.*, 150.

⁸⁰ BENDA 1957, I., 437. MARCZALI HENRIK: *Magyarország története II. József korában*. Bp., Athenaeum, 1885, III. kötet, 289.

⁸¹ BENDA 1957, I., 438.

is tovább ment, amikor Murusit egyetlen pártfogójánál, Bánffy György grófnál beárulta, minden ügyletét a lovaggá avatások, és a páholyon belüli viselt dolgait illetően iratokkal alátámasztva elé tárta. Bánffy az egészet Pálffy Károly tartományi nagymesternek továbbította, annál is inkább, mivel időközben egy másik forrásból szerzett információk alapján Murusi viselkedése mindenképp gyanússá vált: Széchenyi Ferenc gróftól szintén megpróbálta behálózni, aki ekkor a monyorókeréki *Arany kerékhez* páholy tagja volt. Nemcsak a lovagfokra emeléssel környékezte meg, hanem az új páholyba is át akarta csábítani.⁸² Ennek körülményei azonban a gróf számára gyanússá váltak. A két feljelentés hatására Pálffy elrendelte Murusi hatósági, Pest város tanácsa által végrehajtott felügyeletét.⁸³ Strohmayernek pedig a *Nagyszívűséghez* páholy főmesterével, Schaffrath Lipóttal kellett együttműködnie a páholyban lefolytatandó vizsgálat ügyében. A páholyt 1783-ban végleg feloszlatták, igaz Strohmayer 1784-ben titokban újranyitotta.⁸⁴ Sőt, ezt követően a két egykori cinkos kibékült egymással, és ahogy Abafi fogalmaz, Murusi „az üzletet újult erővel folytatta, és számos férfit, főleg a főrendi karból tetemes összeg erejéig rászedett, de elég liberális volt ahhoz, hogy a középosztály kisebb járulékait sem vetette meg”.⁸⁵ A lovagfokra emelkedés vágya, úgy tűnik, minden más megfontolást le tudott győzni, mert Murusi egyre több gyanakvást keltő szélhámoskodásai ellenére, 1783–1786 között gróf Haller József helytartótanácsost, a *Nagyszívűséghez* páholy egyik prominens tagját, valamint 1786-ban azt a Schaffrath Lipótot avatta fel, aki korábban páholyukat bezáratta.

Murusi működése 1790-re lehetetlenül el teljesen, végleg el kellett hagynia az országot. Jobb híján lánytestvéreihez csatlakozott, akik Szentpéterváron Katalin cárnő udvarhölgyei voltak. Bretschneider már idézett visszaemlékezéseiben találoán összegzi a kalandor moldvai herceg zavaros viselkedését: „Konstantinápolyban körülméltette magát, ott Mohamed prófétában kezdett hinni, Szentpéterváron pedig Szent Miklósban.”⁸⁶

STROHMAYER IGNÁC, A SZABADKÖMŰVES AGENT PROVOCATEUR

Murusi ténykedésére a Kazinczy által használt „beutelschneider” (‘zsebmetesző’) kifejezés jól illik, de szélhámosága a szertartásokkal való visszaélésen nem ment túl, ellentétben Strohmayer Ignáccal, aki sértetlenül került ki a közösen elkövetett visszaélésekből, és szinte a kezdetektől fogva elárulta a szabadkőműves páholyokban szerzett bizalmi kapcsolatait. Pesti felbukkanásától – haláláig, vagyis tíz éven keresztül – a szabadkőműves páholyok egyre inkább egy másik titkos

⁸² FRANKÓI VILMOS: *Gróf Széchenyi Ferencz 1754–1820*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1902, 135–136; MARCZALI HENRIK: *Az 1790–91. országgyűlés*, Bp., MTA, 1907. I. kötet, 292.

⁸³ ABAFI: *Geschichte 1890–1899*, V. 210; JANCsó 1936, 207.

⁸⁴ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 190.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Uo.

szervezet számára végzett kémkedés „terepévé” váltak, és még annyi szellemi kapocs sem fűzte a szervezethez, mint a templomosok világába vágyó Murusit. Marczali Henrik megállapítása, miszerint Strohmayer az *agent provocateur* szerepét játszotta már II. József idején, minthogy 1789-ben szabadkőművesi testvériségével visszaélve néhány felső-magyarországi nemessel szemben követett el áru-lást, megelőlegezi az 1790–1793 között kifejtett intenzív besúgói tevékenységének lényegét.⁸⁷

A szabadkőműves iratokban neve legközelebb csak 1790-ben kerül elő, amikor újra kísérletet tett egy templomos rendszerű páholy alapítására. Addig viszont (1784–1790 között) egyik tagnévsorban sem találkozunk vele. Ebben az időszakban nagy átalakuláson ment át a szervezet, nem kis mértékben az 1785-ben kibocsátott szabadkőműves pátens hatására. Budán 1784-től már két páholy működött (*Első ártatlansághoz*, *Hallgatagsághoz*) összefüggésben azzal, hogy Pozsonyból Budára helyezték az ország főbb hivatalait, és számos hivatali tisztséget betöltő szabadkőműves települt át. Amikor a két budai páholy a pátens miatt egyesülni kényszerült, akkor derültek ki azok az ellentétek, amelyek jórészt politikai természetűek voltak, és a jozefinizmussal szemben egyre erősödő ellenállás miatt megosztották a tagságot. Ennek nyomán a két budai páholy 1787-ben ismét szétvált.⁸⁸ Az *Első ártatlansághoz* lett 1787-től a nemesi ellenzék egyik bázisa, élén Podmaniczky Józseffel és Ócsai Balogh Péterrel, akik Abafi szerint már korábban az illuminátus rendbe is beléptek.⁸⁹ A páholy 1787–1789 közötti időszakáról azonban Abafi kevés információt közöl, sőt működésük 1789-es váratlan, önkéntes felfüggesztésének hátterére, amely politikai okokból történt, csak homályos célzást tesz.⁹⁰ A történeti kutatás számára bebizonyosodott, hogy mint a Habsburg ellenes nemesi szövetkezés résztvevőit, a titkos rendőrség őket figyelte leginkább, és a poroszokkal folytatott titkos tárgyalásokat voltaképpen leleplezték.⁹¹ A már említett Gotthardi Ferenc, német származású pesti kávéház-tulajdonos, aki 1790-től II. Lipót titkosrendőrségének főnöke lett, bécsi alkalmazását megelőzően már 1782-től II. József rendőrigazgatója volt.⁹² Gotthardi szervezte be az első jelentéstevőket 1782-től, így feltehetően Strohmayer is, valamint ő állt a poroszokkal szövetkezők tervének felderítése mögött.⁹³

Ebben a budai páholyban voltak leginkább megtalálhatóak azok, így pl. Berzeviczy Gergely, Lányi Sámuel, Aczél István, Beck Pál stb., akik minden erejükkel Magyarország elszakadását szorgalmazták a Habsburg uralkodóháztól.⁹⁴ A terv

⁸⁷ MARCZALI: *Magyarország története*, 1907, III., 291.

⁸⁸ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 270.

⁸⁹ *Uo.*, 165.

⁹⁰ *Uo.*, 274.

⁹¹ H. BALÁZS: *Berzeviczy Gergely a reformpolitikus*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1967, 142.

⁹² MÁLYUSZ 1926, 146–148.

⁹³ H. BALÁZS, *Uo.*

⁹⁴ MÁLYUSZ 1926, 5.

szerint Berlinnel folytattak tárgyalásokat a porosz király bécsi követén keresztül, hogy idegenből hozzanak királyt a magyar trónra. A titkos terv résztvevői, és maga a porosz kapcsolat mint legnagyobb óvatossággal kezelt ügy II. József halála után változatlanul a titkos jelentések fő témája maradt. Az ügyel összefüggésbe hozható személyek neve – akik részint lefedték a magát felosztató *Első ártatlansághoz* budai páholy tagságát – felbukkan II. Lipót hírhedt, *Calculation der Menschen* című fekete könyvében, amelyet 1791 végén készített a besúgói jelentések alapján fiának, Sándor Lipót nádornak, hogy ennek segítségével alkosson képet magának a magyar közélet szereplőinek jelleméről.⁹⁵ Itt találkozunk először (és utoljára) az ún. „vörös” vagy „amerikai páholy” néven emlegetett titkos politikát folytató társulással is, amelyről Lipót egy szűkszavú megjegyzésben annyit árul el, hogy a páholy Budán székel, működése pedig összefüggésbe hozható a porosz udvarral kezdeményezett tárgyalásokkal.⁹⁶ Az államra nézve legveszedelmesebb személyek listáján a páholy tagjai közé sorolja (a páholy fejeként) Podmaniczky Józsefet és Beöthy Imrét (Bihar vármegyei aljegyző, szeptemvir), valamint Széchényi Ferencet, Hajnóczy Józsefet és a Laczkovics testvéreket, Jánost, Istvánt és Györgyöt.⁹⁷ Abafinál a „páholyra” semmiféle utalást nem találunk. Sándor Lipót nádor iratai között viszont, Gabelhofer Gyula udvari besúgó egyik jelentésben 1791 februárjában előfordul említése. Gabelhofer, a pesti egyetem osztrák származású tanára 1790-től az egyetemi könyvtár igazgatója lett.⁹⁸ Strohmayerrel valószínűleg besúgóként is volt tudomásuk egymásról, de úgy is, mint a könyvüzlet rendszeres vásárlója, és úgy is, mint szabadkőműves, aki a templomos rendszer híve, közeli kapcsolatban álltak egymással. Az osztrák származású bécsi tanárt II. József 1788-ban nevezte ki a pesti egyetem hittudományi karára.⁹⁹ Valószínűleg már akkor, mint besúgó került Pestre. Rögvest felvételt nyert a pesti *Nagyszívűséghez* páholyba, amelynek 1789-ben már helyettes főmestere lett.¹⁰⁰ Besúgói működését II. Lipótnak írt jelentései gazdagon dokumentálják. Ebből arra lehet következtetni, hogy ő volt az, akit elsősorban a szabadkőművesek megfigyelésével bíztak meg.¹⁰¹ Egyetemi tanári, majd könyvtárigazgatói kinevezését is kizárólag ennek köszönhetően kapta meg.¹⁰² A könyvtár élére annak ellenére nevezték ki, hogy az egyetemi magisztrátus és kancellária Schönwisner Istvánt (egyetemi tanár, régész, könyvtáros) támogatta, és ennek több ízben is hangot adott.¹⁰³ Gabelhofer-

⁹⁵ A teljes iratot közli: MÁLYUSZ 1926, 433–447.

⁹⁶ *Uo.*, 439.

⁹⁷ *Uo.*

⁹⁸ PAULER TIVADAR: *A budapesti Magyar Királyi Tudomány–Egyetem története*. Bp., Egyetemi nyomda, 1880, I. kötet, 289.

⁹⁹ TÓTH ANDRÁS: *Az egyetemi könyvtár a ferenci abszolutizmus korában = Magyar Könyvszemle*, 1963, 3. 191.

¹⁰⁰ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 289, 295.

¹⁰¹ MÁLYUSZ 1926, 439; BENDA 1957, I., LXVII.

¹⁰² TÓTH: *Uo.*

¹⁰³ PAULER 1880, 289.

nek semmiféle könyvtárosi tapasztalata nem volt, ahogy Strohmayer sem felelt meg semmi olyan kritériumnak, amely a könyvkereskedelmet szabályzó 1772-es rendeletben előírás volt egy hivatásos kereskedőre nézve. Gabelhofer ráadásul éppúgy „csődbe vitte” a könyvtárat, mint Strohmayer az üzletét: amikor 1794-ben meghalt, „tökéletes pénzügyi fiaskót és szétzüllött irattárat” hagyott maga után.¹⁰⁴

Gabelhofer említett, 1791 elején kelt jelentésében arról ír, hogy a magyar páholyoknak is van egy ún. amerikai rendszere, amelyik semmiben sem különbözik a francia páholyok munkarendjétől:¹⁰⁵ „Ők is az emberi szabadság és egyenlőség teljes visszaállítására törekszenek, csakhogy a magyar freres Ameriquains csupán azokra korlátozzák a szabadság és egyenlőség élvezését, akiket a természet születésüknél fogva kiválasztott a többi ember közül.” Hangsúlyozni kell, hogy Gabelhofer jelentése 1791 elején íródott, jóval az 1791 decemberére datált, fent idézett Lipót féle feketelista előtt. Feltehetőleg Gabelhofer beépülése a pest-budai páholyéletbe nagy súllyal esett a latba az amerikai páholy tagjairól szóló információkat illetően.

A páholy titkos működéséhez nem fér kétség, amely mögött a hatósági felügyeleten és a rendőri kémkedésen túl, a császár nemzetellenes törekvéseire adott reakciók miatt, a páholyok között kialakult ellentétek is meghúzódtak.¹⁰⁶ A renden belül megindult bomlást 1790 elejétől az országgyűlés átmenetileg megállította. Ekkor a páholyok egysége újra helyreállt, és teljes erővel, nagy súllyal folytatták munkájukat a politikai reformtörekvések érvényesítése érdekében.¹⁰⁷

Strohmayer megrendelőkönyve alapján is az a benyomás alakul ki, hogy 1788–1790 között nem sikerült a nemesi ellenzék legmagasabb szintű képviselőivel (pl. Podmaniczkyvel, Ócsai Balogh-gal, Vay Józseffel stb.) szorosabb kapcsolatot kialakítania. 1790 utáni jelentései szintén azt sejtetik, hogy II. Lipót leghőbb vágyának, hogy a legmagasabb fokokban dolgozókat, valamint az államra nézve veszélyes társulásokot derítsék fel, sem ő, sem Gabelhofer nem tudott igazából eleget tenni. A jánosrendi páholyok magasabb skót fokozatú rendszere, a titkos politikai szervezkedés színterét jelentették 1788–1791/92 között. Ennek működésére úgy tűnik, egyik beépített páholytagnak sem volt teljes rálátása. A magasfokú rendszer léte és elkülönülése ebben az összefüggésben nagyon is valóságos okokra és aggályokra vezethető vissza. Beavatottá – a sértett Gabelhofer kifogásával ellentétben – nem a születés, a vagyon vagy a társadalmi rang alapján válhatott valaki, hanem az igazi elválasztó és meghatározó tényező a reformerség foka volt (lásd pl. Hajnóczy, Laczkovics feltételezhető részvételét).

Strohmayernek két veszélyesnek tartott összeesküvő főúrral sikerült közelebbi kapcsolatba kerülnie, de nem a „legveszélyesebbekkel”: gróf Máriássy Istvánnal, aki a legrégebb, a pesti *Nagyszívűséghez* páholy budai fiókpáholyának volt tagja

¹⁰⁴ TÓTH A. 1963, 191.

¹⁰⁵ MÁLYUSZ 1926, 9.

¹⁰⁶ MARCZALI: *Az 1790–91. Országgyűlés*, 1907, I. 298.

¹⁰⁷ *Uo.*

már 1777-től, és azok közé tartozott, akit Murusinak sikerült lovagfokra emelnie a 80-as évek közepén. II. Lipót fekete könyvében azt írja róla, hogy úgymond lázította a megyéket, röpiratokat írt, és tiltott könyveket terjesztett.¹⁰⁸ Értésülései könnyen lehet, hogy Strohmayertől származtak. Hasonló megítélés alá esett Spissich János Zala megyei alispán, országgyűlési követ is, aki a zalaegerszegi páholy tagja volt. Az országgyűlés idején sok időt töltött Pest-Budán, ekkor került bizalmas viszonyba Strohmayerrel, akinek nyíltan beszámolt a megyékben zajló ellenzéki szervezkedésekről.¹⁰⁹ Strohmayer rendszeresen jelentett a Spissich-csel folytatott bizalmas beszélgetéseiről. Azzal próbálta beszámolóit hitelesebbé tenni, hogy Spissich szabadkőműves becsületszavára hivatkozott. Spissichet máskülönben a templomos rendszer hívének is sikerült megszerezni: 1792-ben Aigner Ferenc támogatásával megkísérelt Zalaegerszegen egy templomos páholyt alapítani.¹¹⁰

Strohmayer számos, Budán hivatali állást betöltő, zömében köznemesi származású testvér bizalmát élvezte, valamint értelmiségiekét: az ő röpirataikat adta ki vagy vállalta terjesztésüket. Az előbbire Darvas Ferenc (nógrádi alispán, majd helytartósági tanácsos és országgyűlési képviselő) a jó példa, aki már 1777-től elkötelezett szabadkőműves volt (rendi neve Epanimondas). Az 1780-as évek végén a *Hallgatagsághoz* budai páholy tagja. Többször rendelt könyvet Strohmayer üzletében, aki kiadta *Post nubila Phoebus* című, névtelenül megjelent röpiratát, amely mérsékelten hazafias hangnemben kritizálta II. Józsefet.¹¹¹ A legrégebbi idő-kig nyúlt vissza barátsága a már említett Szathmári Király Miklóssal, gömöri alispánnal, aki szintén a Draskovich-féle budai fiókpáholy tagja már az 1770-es évek végén. Szathmárit II. Lipót a megbízhatóak közé sorolta, de úgymond ő is helytelenül viselkedett a diétán.¹¹² Ő volt az egyik, aki 1789-ben Strohmayertől megrendelt egy tiltott könyvet *Constitution de l'Angleterre* címmel az angol alkotmány elemzéséről.¹¹³ Strohmayer két évvel később emiatt a könyv miatt jelentette fel Vay Józsefet.¹¹⁴ Az alapvetően aulikus Szathmárit az országgyűlés idején magával ragadták a függetlenségi törekvések, de később egyre inkább II. Lipót politikája felé húzott, nem kis mértékben karriervágyból. Strohmayer első, 1790. augusztus 31-én kelt jelentésében Szathmáriról azt írja, hogy megnyerhető a király számára, ha teljesül vágya, hogy *palatinalis protonotarius*, vagyis nádori ítélmester le-

¹⁰⁸ MÁLYUSZ 1926, 444.

¹⁰⁹ BENDA 1957, I., L., 438.

¹¹⁰ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 352.

¹¹¹ *In den Ignatz Anton von Strohmeyerschen Buchhandlungen zu Pest in der Schlangengassr, zu Ofen naechst der Pfarrkirche und zu Kaschau[...] sind nebst vielen anderen alt und neuen guten Büchern, Landkarten, Atlasen, Globis auch nachstehende ganz neue Bücher zu haben...* Pest, [1790]. BALLAGI GÉZA: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., Franklin-Társulat, 1888, 469.

¹¹² MÁLYUSZ 1926, 41–43, 436.

¹¹³ BFL. Pesti tanácsi iratok. IV. 1202c. Intimata a.m. 272. mellékletek. Megrendelőkönyv 527.

¹¹⁴ Vö. ECKHARDT SÁNDOR: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp., Lucidus Kiadó, 2001, 116.

gyen.¹¹⁵ 1790 novemberében jelentése szerint, mivel Szathmári elnyerte a címet, jó szolgálatot fog tenni.¹¹⁶ Hasonló forgatókönyv játszódott le Aczél István esetében is, akit 1791-ben egyéni érvényesülése és birtokszerzési vágya teljesen az udvar mellé állított, s ezt Strohmayer is alátámasztotta jelentéseiben.¹¹⁷

Strohmayer feladata nemcsak az volt, hogy jelentsen az uralkodónak, hanem az is, hogy a veszélyes politikai nézeteket valló szabadkőműveseket „jó útra” térítse: ennek egyik eszköze az a közbenjárás volt, amit Gotthardi Ferenchez fűződő kapcsolatán keresztül így vagy úgy érvényesíteni tudott az uralkodónál, magasabb hivatali tisztséghez segítve az arra áhítozókat.¹¹⁸

Másrészt a templomos rendszer híveként újabb kísérletet tett, hogy a Murusival korábban alapított páholyt felélessze, amelyhez Lipót támogatását akarta megszerezni. Az uralkodó azért támogatta az ötletet, mert az egykori Draskovich-páholyok pest-budai tagsága közül kerültek ki leginkább azok, akik a legtöbb kellemetlenséget okozták: a tagok átcsábításával, egy megbízható ember (mint Strohmayer) főmestersége alatt, sikerült volna a gyanús személyeket megfigyelés alá vonni. De Strohmayer hiába kapott a királytól szóbeli biztatást, komoly jutalmazás ígéréssel, a beadott iratok alapján a király határozottan megtagadta páholyalapítási kérelmét.¹¹⁹ Jóllehet sikerült többek között Spissichet, de úgy tűnik Máriássyt is a templomos rendszer hívévé tenni, a tagtoborzás gyümölcsét már nem ő, hanem Aigner Ferenc Ádám aratta le: 1792-ben, közvetlenül II. Lipót halála előtt megalapította az uralkodó legfőbb bizalmába ajánlott, *Hét csillaghoz* elnevezésű, templomos rendszerű páholyt, teljes uralkodói támogatással.¹²⁰ Először fordult elő, hogy az alapítók „a legmagasabb lény iránt tartozó tiszteleten és szereteten kívül” a felségnek, mint törvényes királynak, és a törvényeknek is tisztelettel, hűséggel és tántoríthatatlan engedelmességgel tartozni szándékoztak.¹²¹ A páholyalapítást bejelentő levélre Lipót hirtelen bekövetkezett halála miatt II. Ferencnek kellett válaszolnia, de ezt végül kabinetje tette meg. A páholyt támogatásáról ekképpen biztosította: „Ófelsége Ferenc király meghagyásából értesítem, hogy Ófelsége boldogult atyja parancsára Pesten a *Hét csillaghoz* cím alatt újonnan alapítandó páholyt megerősíti, és bizton számít a tiszta hűségre, amellyel annak tagjai fejedelmüknek tartoznak.” Az iratot Gotthardi Ferenc írta alá, mint „valóságos igazgató tanácsosa a legfőbb színészet udvari igazgatóságának” 1792. március 16-án.¹²²

¹¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Kabinettsarchiv, Hungarica aus der Privatbibliothek S.M. Franz I., I.50. 11d No 3. 4r–v.

¹¹⁶ Uo. 36r.

¹¹⁷ Vö. BENDA 1957, I., 274.

¹¹⁸ Gotthardi e téren kifejtett működéséhez lásd még MÁLYUSZ 1926, 147–149.

¹¹⁹ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 366.

¹²⁰ Uo., 362–367.

¹²¹ Idézi Abafi, Uo., 372.

¹²² ABAFI: *A szabadkőművesség és az uralkodóház*, 1896, 59.

A páholy hét alapító tagja (a *Hét csillag* elnevezés is erre utal) között a többség Habsburg-hú háttéréhez nem fér kétség: Gabelhofer Gyula és Liedemann János Sámuel kereskedő már II. József idején pesti besúgók voltak, és maradtak Lipót alatt is. Őket II. Lipót külön megemlíti fekete könyvének, a *Calculation der Menschen* című iratnak azon részében, ahol a magyarországi ügyekről jól informált, megbízható személyeket sorolja fel a nádor számára. Kettejükön kívül még Strohmayer is szerepel ezen a listán. Liedemannról és Strohmayeréről franciául annyit jegyez meg, hogy nagyon ügyes (mozgékony) emberek, akik nagyon sok embert ismernek Pesten.¹²³ Molnár János, szlovák származású evangélikus lelkész szintén alapítója a páholynek. A nagy visszhangot kiváltó, 1790-ben névtelenül megjelent röpirat, a *Politisch-kirchliches manch Hermaenon* szerzője.¹²⁴ E szelleműsnek tartott munka Ballagi Géza megállapítása szerint II. József uralkodásának apoteózisa, másrészt a „legridegebb pesszimizmussal, s némileg elpalástolt, de a sorok között kirívó ellenszenvvel nyilatkozik a magyar nemzetről, illetőleg a nemességről”.¹²⁵ Érdekes figura volt még a bajor származású, Bajorországban az illuminizmus hívévé vált Kreil Antal, akit Van Swieten nevezett ki a pesti egyetem filozófiatanárává, és nem egyszer vádoltak meg vallástalan nézetek tanításával.¹²⁶ 1793-ban a később csatlakozók között találjuk Máriássy Istvánt, Darvas Ferencet, a korábban Murusival lovagfokra emelt Haller Józsefet és Shaffrath Lipótot is.¹²⁷

KAZINCZY II.

Kazinczy feljebb már sokat idézett, 1790. március 23-án Aranka Györgyhöz írott levelében kitér arra, hogy amikor 1789 novemberében Pesten járt, „egy Magyar Nyelven folyó” páholy felállítását javasolta: „gyalázatjára van Nyelvünknek, hogy tsak németül és deákul dolgoztunk. Effectusa kezdett lenni, de most tsökent: mert az Atyafiak el-vesztették minden reménységüket, hogy a’ kőművesség jó lábra állhasson. – Szeretném tudni mi vethetne gátlást?”¹²⁸

Kazinczy sorai félreértelmezhetőek, pedig Abafi után Jancsó Elemér is végignézte a pesti *Nagyszívűséghez* páholy fennmaradt iratanyagát, hogy Kazinczy szabadkőműves működésének pest-budai szálait feltérképezze. Az 1789 novemberében Pesten tett látogatásáról nem került elő adat a páholy jegyzőkönyvében. Jancsó Kazinczy felvetését a magyar nyelven működő páholyról úgy magyarázza, hogy Kazinczy „Pesten létekor a magyar nyelv bevezetését ajánlotta a [*Nagyszívűséghez*] páholyban”, igaz ennek – mint írja – a jegyzőkönyvekben nem találta nyo-

¹²³ MÁLYUSZ 1926, 439–440.

¹²⁴ BENDA 1957, XXVII.

¹²⁵ BALLAGI 1888, 401.

¹²⁶ PAULER 1880, 264–267; MÁLYUSZ 1926, 130.

¹²⁷ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 383.

¹²⁸ Kaz/Lev II. kötet, 1891, 53–54.

mát.¹²⁹ Véleményem szerint nem is találhatta, hiszen egy új páholy felállításáról, és nem a meglévőben kívánatos változtatásról van szó. Kazinczy kőművességgel kapcsolatos borúlátása a soron következő mondatokból egyértelműen kiderül. A levél folytatásában a fentiekből következően szólítja fel Arankát egy új páholy felállítására Erdélyben. Amikor Kazinczy 1789 novemberében Pesten járt, a szabadkőműves páholyok antijozefinista tagjai, s főleg a patrióta, reformer nemesség radikális szárnya mély válságot élt meg, ekkor már majd fél éve beszüntette működését a budai *Első Ártatlansághoz* páholy. A *Nagyszívűséghez* – amint Abafi fogalmaz – szintén pangott, a tagok közötti politikai feszültségek pedig egyre fokozódtak.¹³⁰ Az uralkodóhoz való lojalitásukban éppen ekkor odáig mentek el, hogy még azt az indítványt is elnapoltatták, amelyik a német nyelv helyébe a latint akarta hivatalos nyelvvé tenni.¹³¹ 1789. augusztus 27-én pedig, amikor Gabelhofer Gyula, a páholy helyettes főmestere szabadkőművesi imát akart elmondani a haldokló II. Józsefért, kitört a botrány: olyan felháborodást váltott ki az uralkodó iránti hódolata, hogy ő és egyik páholytársa, a már emlegetett Liedemann János Sámuel kiléptek a páholyból.¹³² 1790. május 2-án lett a páholy hivatalos nyelve a latin, s mint Abafi megjegyzi, ez is jelzi a hazafias párt felülkerekedését!¹³³

A látogatási könyv szerint Kazinczy legközelebb 1790 szeptemberében, és októberében járt újra a pesti páholyban.¹³⁴ Látogatásai az országgyűlés idejére estek, a páholy munka a fennmaradt iratok alapján főleg tagfelvételekből állt, az összejövetelek résztvevői az országgyűlés eseményeivel voltak elfoglalva. Jancsó kutatásai alapján a következő három évben Kazinczy nem kereste fel az időközben Aigner Ferenc kezdeményezésére egyre inkább átalakuló pest-budai páholyok egyikét sem, holott járt a fővárosban.¹³⁵ 1793 márciusában bukkan fel legközelebb neve, mégpedig az Aigner által akkorra már egyesített pesti *Hét Csillaghoz* látogatói között, amelybe Aignernek sikerült beléptetni a *Nagyszívűséghez* páholy tagjait, és ezzel a jánosrendi pesti páholy megszűnt.¹³⁶

A szabadkőműves iratokban Kazinczytól egyetlen dokumentum maradt fenn, egy 1794 júliusának végén kelt, a főmesterhez, Aigner Ferenchez címzett levél, amelyben barátjának, Szláv Györgynek felvételét kéri.¹³⁷ Addigra az egyesített *Hét Csillaghoz* páholyba beolvadt a szintén Aigner által átalakított budai páholy is, így már csak egy egyesített, templomos rendszerű, német páholy működött Pest-Budán, amelyet *Egyesülés/Union* névre kereszteltek. Kazinczy a legnagyobb

¹²⁹ JANCÓSÓ 1936, 182.

¹³⁰ ABAFI 2012, 292.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo., 296.

¹³³ Uo.

¹³⁴ JANCÓSÓ 1936, 182.

¹³⁵ KAZINCZY: *Pályám Emlékezete*, 2009, 94–99; 102–104; 528–530.

¹³⁶ JANCÓSÓ 1936, 182; ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 383.

¹³⁷ JANCÓSÓ 1936, 175–177; ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 403–404; Szláv György Bihar vármege főszolgabírája volt.

jóindulattal viseltetett az új páholy iránt, nem volt előtte ismeretes, hogy az uralkodó iránti teljes lojalitás szellemében működik: Aigner a Martinovics összeesküvés leleplezését követően, a páholyok bezárásakor készített kérvényében egyenesen úgy fogalmazott, hogy sok jó ember keveredett bele az összeesküvésbe, a francia rendszer mérgét szívva magába öntudatlanul, és ez a bűnös összeesküvés nagy terjedelmet nyert volna, ha „ez a páholy az összeesküvés fejeinek útját nem állja, s azokat befolyásuknak még biztosabb tévesztésiben nem gátolja.”¹³⁸ Kazinczy a kassai páholyba is ajánlhatta volna Szlávyt, de a pesti páholy mellett – legalábbis indoklásából ez olvasható ki – a rózsakeresztesekkel szembeni, nem csituló ellen-szenve miatt döntött: azért kéri Aignert, hogy Szlávy az ő kalapácsa alatt pillant-hassa meg a fényt, mert [az a páholy] a bölcsesség, és a barátság temploma, ahol a rend lángja hamisítatlan fénnel világít, amely nem keverhető össze a teozófusok, aranycsinálók és szellemidézők lidércfényével.¹³⁹

Az ügy pikantériája, hogy Kazinczy alig néhány héttel korábban, 1794 júliusának elején vonta be többek között Szlávyt is a Martinovics-szervezkedésbe, amelybe ő maga júniusban lépett be Szulyovszky Menyhért kérésére. Néhány hónappal később pedig, éppen aznap (1794. december 14-én), amikor Kazinczyt Alsóregmecen letartóztatták, Aigner jelentést tett Sándor Lipót nádornál arról, hogy a szabadkőműves Marton Istvánt, Pest megye orvosdoktorát, akit felségsértés vádjával gyanúsítanak, kizárta az *Egyesülés* páholy tagjai közül.¹⁴⁰ A nádornak még azt is elmondta, hogy az udvarhú páholyba a Martonhoz hasonló veszélyes elemeket valójában gróf Haller József helytartótanácsos vette fel. Haller József fél évvel később Szlávy érdekében közbelépett a nádornál, hogy enyhítsék háromévi büntetését.¹⁴¹ Közbenjárása nem járt sikerrel, Szlávy Brünnbe, majd Obrovicba került, őt pedig váratlanul nyugdíjazták.¹⁴² Marton Istvánt felmentették, orvosdoktori állását viszont nem tölthette be újra.¹⁴³ Aigner 1795 nyarán a királytól a következő utasítást kapta:

Aigner kapitány! [...] önnek mint nagymesternek és főigazgatónak szükségképpen kell, hogy tudomása legyen különböző titkos társulatok magasabb fokairól s összefüggéséről, és magánlevéltárában teljes bizonyossággal ide vonatkozó okmányok vannak, vagy másutt őrzöttekről tudomása lesz, amelyek bírása a mostani körülmények közt az államra nézve sokkalta fontosabb a közönséges páholy-iratoknál: ezek folytán szükségesnek látom önnek különösen

¹³⁸ ABAFI: *A szabadkőművesség és az uralkodóház*, 1896, 76; BENDA 1957, III., 267.

¹³⁹ (Fordítás tőlem.) A levelet részben közli: MÁLYUSZ 1926, 132; és teljes terjedelmében: JANCSÓ 1936, 175–177.

¹⁴⁰ BENDA 1957, III., 119, 121.

¹⁴¹ KAZINCZY FERENC: *Fogságom naplója*. S. a. r. SZILÁGYI MÁRTON. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011, 455.

¹⁴² *Uo.*, 455, 431.

¹⁴³ *Uo.*, 443.

meghagyni, hogy mind e papírokat nemcsak szorgosan megőrizze és megőriztesse, hanem amellet bárkivel való közlésüktől tartózkodjék mindaddig, míg e részben akaratomat újabban ki nem jelentém. Egyébként titokban tartandó e meghagyás mindenki előtt, kit nem illet, mi által, valamint a meghagyás által, az irántam tartozó hűség és különösen fogadott kötelesség teljesítettni fog – amit mindenkoron fogok tudni elismerni.¹⁴⁴

A királyi felszólítás nyomán vált a szabadkőműves iratok összegyűjtése kötelező érvényű titkos megbízássá Aigner számára, amelynek megvásárlása (1805-ben), majd elhelyezése gróf Festetics Antal dégi birtokán nem fordult szembe az uralkodó elvárásával. Festetics egész életén át (1853-ban hunyt el) hűséggel biztosította az iratok titkos megőrzését. Nemcsak a rend iránti elkötelezettsége miatt: 1795 előtt buzgó tagja volt (titkári posztot töltött be) Aigner egyesített pest-budai páholyának, sőt 1794-ben a pesti „prefecturális káptalan”, illetve óskót páholy novíciusa lett, majd csakhamar lovag fokra emelték.¹⁴⁵ Az uralkodó iránti hűségének pedig ékes bizonyága a királyi kamarás cím elnyerése. 1795–1800 között, mint Kazinczy egyik Vay Józseftől származó történetéből értesülhetünk, „temérdek ajándékokat tett”, hogy a kamarási kulcsot elnyerhesse.¹⁴⁶ „A Császár Izdenczytól akarta tudni, ha teljesítheti e kérését. Izdenczy azt felelte, hogy ha magyar nemes lehet Király, mint Hunyadi és Zápolya voltak, miért ne lehessen Festetics Kamarás? 's Festetics megnyerte a kolcsot. Ő vala az első nemes a' kinek az adatott.”¹⁴⁷

¹⁴⁴ ABAFI: *A szabadkőművesség*, 2012, 412.

¹⁴⁵ *Uo.*, 400.

¹⁴⁶ Festetics Antal (1764–1853) Festetics György unokatestvére volt, a család köznemesi ágához tartozott. A dégi ágat csak 1857-ben emelték grófi rangra. Festetics Antal igen jelentős vagyona volt. Eötvös Károly a „leggazdagabb magyar köznemes”-nek nevezte. Az, hogy megkapta a királyi kamarás címet, a maga korában egy köznemes számára szinte példátlan kitüntetésnek számított. 1810–1815 között építtette meg Pollack Mihállyal a dégi kastélyt. Vö. Sisa 2005, 14.

¹⁴⁷ MTA Kézirattára, Kazinczy Ferenc hagyatéka, K 633/III 199b–206a, Udv. Consiliárius és Sep-temvir Vay József Úrral lételem 1810. Nov 17d–27d.